

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ
ЛИЦЕ СРЕЩУ ЛИЦЕ
ПОВЕСТ

Превод от руски: София Яневска, 1976

chitanka.info

Край единствения фенер на малката гара като ято прелитаха снопове влажни топови листа. Тая нощ тополите ронеха листи. Прави и стройни като шомполи, те се люшкаха силно от вятъра и шумоленето на високите им върхове наподобяваше далечен морски грохот.

Тъмна е нощта в дефилето на Черна планина. Но още по-непрогледна е тя на малката гара в полите на планината. От време на време тъмата сякаш се полюшва от светлините и тракането на влаковете; влаковете отминават и гаричката отново потъва в мрак и пустота.

Ешелоните отиват на запад. Ето и сега влезе в гарата дълга композиция с прашни вагони. От пооткрехнатата пещ на локомотива блесна огненочервен пламък; буферите издрънчаха и вагоните спряха. Никой не слезе, никой не попита: „Коя е тая гара?“ Хората, капнали от дългия път, спяха във вагоните. Само загорелите оси на колелата все още леко поскърцваха.

Когато дежурният по гара, размахвайки фенер и тежко тропайки с ботушите си, изтича до началото на композицията, от предпоследния вагон се подаде дневалният. Зад рамото му зловещо блесна щикът на винтовката. Дневалният стоеше до вратата, опънал врат, напрегнато се вираше в мрака и се ослушваше. В дефилето както винаги духаше остър вятър, отвъд крайгаровата уличка, някъде под урвата, унило, тайнствено бучеше река. По лицето на дневалния се плъзна студен топов лист — сякаш трепереща човешка длан докосна бузата му. Дневалният отскочи, погледна във вагона. После пак се подаде: безлюдно, вятър, нощ...

След минута от вагона се отдели прокрадваща се сянка на човек с шинел, дръпна се към храстите край аръка^[1] и се шмугна в тях. Разнесе се пронизително изсвирване. Човекът в храстите се спусна да бяга, но тутакси притихна, притисна се към земята. Разбра: дежурният даваше сигнал за тръгване. Вагоните изскърцаха и влакът пое своя път.

Отминаха с грохот отворите на моста над реката. Следваше тунел. Локомотивът прощално запищя с все гърло.

Когато заглъхна ехото по скалите, когато най-сетне се умириха подплашените гарги по дърветата край гарата, човекът се поизправи сред храстите и задиша шумно и дълбоко, сякаш преди това дълго бе стоял под вода.

Релсите отекваха все по-сподавено и по-рядко под стремителния бяг на колелата.

Тополите неудържимо стенеха. От планините се носеше дъх на есенни пасища.

Тъмна е нощта в дефилето на Черна планина...

Откакто Сейде роди, сънят ѝ е неспокоен като на птица. Преповила бебето, тя седеше на оскъдната светлина на газеничето, сгушена до люлката. Откритата ѝ мургава и гладка гърда нежно висеше над детската главица.

В ъгъла, метнала над одеялото чапан^[2], спеше свекърва ѝ. Стара е тя, немощна, кашля мъчително като болна овца. Силите ѝ стигат само да се моли на бога. Дори насън шепне: „О, създателю, на теб поверявам нашите съдби...“ Когато Сейде отива на работа, бабата бави внука си. Все пак отмяна! Носи детето и на полето, та да го накърми майката, а тя самата едва диша и ръцете ѝ ситно-ситно треперят. Трудно ѝ е на старицата, но никога не се оплаква: че кой друг, ако не тя, ще бави първороденото на единствената си снаха.

Отдавна е минало полунощ, а сънят не идва. Пък и може ли човек спокойно да заспи? Кой би могъл да помисли, кой би могъл да очаква, че ще настанат такива времена? Появиха се думи, които никой не бе чувал преди: „фриц“, „фашист“, „известие“... В аила^[3] всеки ден изпращане. Мъжете се събират на широкия път с дисаги, с торби през рамо, натъпкват се в бричките и викат на прощаване: „Е, стига сте ронили сълзи!“ Бричките потеглят, мъжете махат с тебетей: „Кош кайър, кош!“^[4]... Разплакалите жени и деца стоят скупчени на хълма, докато бричките не се скриват от погледа им, после мълчаливо се разотиват. Какво ли ще бъде занапред, какво ли ще им донесе бъдещето? Ще се върнат ли аскерите от войната?

Миналото лято, когато Сейде, чобанска щерка, влезе в семейството на мъжа си, тяхната къща още не бе довършена: стените недоградени, незамазани, покривът незалят с глина. Да можеше да се върнат ония дни! На пресекулки градиях те своя дом и може би също тъй на пресекулки Сейде се къпеше в лъчите на краткотрайното си щастие. Спомня си, от аръка течеше топла струйка вода и те с мъжа ѝ високо размахваха мотики, бъркаха плява и пръст и разголили крака до колене, месеха звучно жвакащата глина. Тежка беше тая работа; новата сатенена рокля на Сейде бе избеляла за няколко дни. Ала не

чувствуваха никаква умора. Тогава мъжът ѝ изглеждаше много доволен, току хващаше закръглените мургави ръце на жена си, прегръщаше я, задяваше се — настъпваше крака ѝ в глината. Сейде се отскубваше, смееше се и тичаше около ямата. Когато мъжът ѝ я стигнеше, тя се правеше на сърдита:

— Стига де, не се закачай! Мама ще види, нямаш ли свян? — А тя самата тутакси се скриваше зад мъжа си, за миг притискаше силните си твърди гърди към гърба му. — Е, стига, ти казвам, леле, виж се само на какво приличаш, цялото ти лице е в глина!

— Ами ти? Виж най-напред себе си!

И Сейде вадеше от джобчето на бешмета^[5] си, оставен в сянката под дървото, кръгло огледалце. Правеше го с удоволствие и всеки път се извръщаше свенливо от мъжа си; с възхищение гледаше в огледалцето порумениялото си лице, наплескано с глина. Но глината не похабява красотата — достатъчно е само да я измиеш. Сейде се смееше пред огледалцето, сияеше от щастие. Нека си цапа глината!

Вечер, след като се изкъпеше в аръка, тя лягаше в постелята в сайванта, тялото ѝ дълго пазеше аромата и прохладата на течаща вода. А в загадъчната синева на нощта над главите им като матов седеф проблясваха назъбените върхари на снежния хребет, в ливадата отвъд аръка цъфтеше свежа дъхава мента и някъде в тревата досами тях пееше пъдпъдък. Обземаше я чувство на радост от светлата спокойна красота в нея самата и в целия заобикалящ я живот и тя се притискаше по-плътено до мъжа си, нежно обгръщаше с ръка шията му. А колко много мечтаеха те по онова време! Как ще довършат къщата, как ще се подредят, как ще поканят на гости нейните родители и какви дарове ще приготвят за тях... Всичко това бе блаженство. Времето тогава просто летеше — не можеш усети как нощта сменя деня.

Тъкмо свършиха стените, почна войната. Набързо, как да е измазаха къщата отвътре и ето че почнаха да викат джигитите в армията.

Никога не ще забрави оня ден, още не е стихнала мъката от раздялата. Сякаш всичко бе станало вчера. Целият аил изпрати мобилизираните чак извън селото. Досрамя я Сейде от хората и не се сбогува с мъжа си така, както ѝ се щеше: нали беше съвсем млада келин^[6] в айла. Свенливо подаде ръка на мъжа си, сведе поглед, та да не види сълзите ѝ; така се и разделиха. Но когато джигитите изчезнаха

в степта, Сейде отведнъж до болка почувствува, че трябваше да послуша сърцето си, да забрави неудобството пред възрастните и може би за последен път пламенно да прегърне и да целуне своя мъж. Колко люто се кореше тя! Не можа дори да му пошепне на ухото за смътното си подозрение — май чакаше дете. Ала беше вече късно. Пропуснатото не може да се върне. Там, далеко в степта, по пътя се стелеше прах. Оттогава се занизаха мрачни дни и всичко, което не можа да изпълни, сега се бе събрало на кървава топка в гърдата ѝ; винаги усещаше в гърдите си тая пареща, мъчителна буца.

Фитилът догаряше. Жал ѝ бе да отнеме гърдата на младенеца: така сладко си беше заспал той с цицката в уста; сегиз-тогиз току се размърда и отново нежно засуче. Мислите на Сейде бродеха далеко оттук.

Някой плахо почука отвън по прозореца. Сейде отметна глава, настръхна. Отново се почука тихо, пресекливо. Тя бързо прибра гърдата си, свали чапана и безшумно се приближи до прозореца, закопчавайки машинално роклята си. Нищо, освен мрак не се виждаше през ниското прозорче.

Сейде потръпна зиморничаво, едва доловимо издрънчаха висулките по плитките ѝ.

— Кой е? — боязливо попита тя.

— Аз съм... Отвори... Сейде! — приглушено и припряно отвърна дрезгав глас.

— Ами кой си ти? — попита тя още веднъж неуверено, отдръпна се встрани и хвърли уплашен поглед към люлката с детето.

— Аз... Аз съм, Сейде, отвори!

Сейде надзърна през прозорчето, тихичко възкликна и като се хвана за главата, спусна се към вратата.

С трепереща ръка напипа куката, дръпна вратата и безмълвно се притисна до гърдите на застаналия пред нея човек.

— Синът на свекървата! Синът на моята свекърва! — сподавено прошепна тя по навик и безсилна да се съдържа повече, назова името му: Исмаил! — Сейде заплака. Какво щастие, какво неочаквано щастие — мъжът ѝ се върнал жив и здрав! Ето на, Исмаил стои пред нея и от него лъха на силна махорка. Яката на шинела му дращи с грубите си власинки лицето ѝ, сякаш е направена от конски косми.

Ала защо мълчи? Може би от радост? Диша тежко и като слепец припряно опипва, гали раменете и главата ѝ.

— Дай да влезем вътре! — бързо прошепна Исмаил, сграбчи я, прекрачи прага. Сейде чак сега се опомни:

— Ох, какво правя аз, глупачката? Майко, суюнчу^[7]: синът ти се върна!

— Шшт! — Исмаил я дръпна за ръката. — Чакай, кой е у нас?

— Сами сме, синът ти е в люлката!

— Потрай да си поема дъх!

— Лама ще се засегне...

— Почакай, Сейде!

Все още неповярвала, че мъжът ѝ се е върнал, Сейде пламенно го прегърна и страстно се притисна до него. В мрака те не се виждаха, ала нужно ли бе да се виждат? Тя чуваше как под грубия шинел сърцето му буйно тупти. Не насън, а наяве целуваше изпръхналите му корави устни.

— Измъчих се аз по тебе! Кога се върна? Завинаги ли се освободи? — питаше тя.

Исмаил сне ръцете на Сейде от раменете си и сподавено рече:

— Направо от гарата... Почакай, аз сега...

Той излезе на двора и като се озърташе на всички страни, промъкна се дебнешком до плевника. След минута се върна. В ръцете си държеше пушка. Опипа с крак купчината курай^[8] в ъгъла и пъкна пушката най-отдолу.

— Какво правиш? — учуди се Сейде. — Остави я в стаята.

— Тихо, Сейде, тихо!

— Защо?

Исмаил я хвана за ръка, без да отговори на въпроса ѝ.

— Да вървим да ми покажеш сина.

Почти всеки ден, по здрач, Сейде мъкне наръчи съчки от далечните ливади, гъсто обрасли с чий^[9] и курай. Дълго се влачи тя по невидими овчи пътеки от скат на скат и когато наближи аила съвсем, присяда на хълма да си отдъхне за последен път. Поотпуснала примката на въжето, препасано през гърдите ѝ, тя въздъхва с облекчение и се обляга на наръча. Приятно е да седиш така, забравил

за минута всичко, и спокойно да съзерцаваш небето. Долу, в аила, трополят брички, чуват се гласовете на конниците, кръстосващи по улицата. Вятърът довява познатия мирис на дим от тезек, на спарена слама и прегоряла царевица.

Ала днес Сейде не можа да си отдъхне. Отдалеко долетя ехото на локомотивна свирка. Тя трепна, пристегна въжето, едва можа да вдигне от земята наръча, метна го на гърба и бързо закрачи, превита от тежестта. Изсвирването на влака ѝ бе напомнило бягството на Исмаил. Сърцето ѝ се сви от болка.

Вървеше по улицата, опасявайки се да не я срещне някой, да не я спре. „Веднъж да свършат лунните нощи“ — мислеше си тя. Тогава няма да е принудена да ходи всеки ден за съчки, да готви ядене за Исмаил и после да му го носи в скривалището. „Не дай си боже, ами ако изведнъж почнат да подозират!“ Жените вече много пъти бяха препирали да им покаже местността с курая. Но тя не биваше да ги взема със себе си: там е Исмаил. Денем се излежава в пещерата, а в тъмните нощи се промъква в къщи. Когато той идва, закриват прозорците, залостват вратите. За всеки случай Сейде бе изкопала яма под конула^[10] и я бе прикрила с рогозка от чий и с кошма.

Така живеят. Старнцата-майка никак не може да свикне с такъв живот — възглуха, тя напрегнато се вслушва да долови и най-малкия шум, току потрепва, с жалост и страх отправя съзлививи зачервени очи към Исмаил. Мисли си, види се, със скрита въздишка: „Ей ти, сине, бедни сине!“

Понякога Исмаил почва да разпитва как вървят работите в аила. Но само така. Притеснен е, повечето седи мълчалив, мрачен, отпуснат и трескаво поглежда към врящото котле. Трябва по-бързо да го нахранят, та да успее преди разсъмване да се върне в своята пещера. Сейде се върти край огнището и си мисли свои неща. Хем ѝ е жал за Исмаил, хем се бои да не го загуби, бои се да не остане сама с болната старица и със сираче на ръце. Исмаил много се беше променил. В пещерата не вижда слънце, не диша прохлада, лицето му е станало сивкаво, по подпухналите му бузи — рунтава брада. Понякога погледът му е тъжен, безпомощен като на уморен до смърт кон, а друг път става сурово, черните точки на зениците святкат в процепа на клепачите със скрита жестокост и ярост, побелява прехапаната му

устна. Страх те хваща, като го гледаш! В такива минути Исмаил забравя дори своя син, когото държи в ръцете си.

Такъв ли беше Исмаил миналото лято? Почернял от слънцето, жилив като жерав, той не вдигаше глава от работа, не знаеше що е умора. Тогава те строяха къщата. Тогава всичко бе ясно и просто в живота им, нищо не ги гнетеше и плашеше. Трябваше само да живеят и да се трудят. „Ето, ще довършим къщата ще оградя двора със стена — да не наднича чуждо око“ — честичко казваше Исмаил и обгръщаше с поглед, на господар стопанството си. А сега е дезертър. Сега идва в собствения си дом крадешком, нощем. И още недошъл, бърза да се маха.

Сейде се мъчи да не забелязва всичко това. През редките нощи, когато мъжът ѝ идва и седи със сина на ръце, на нея страшно ѝ се иска да забрави всичко, да забрави, да забрави и поне за един-единствен час да бъде истински щастлива.

„Какво като е дезертър, какво? — утешава се тя, докато разточва тестото върху дъската. — Мъжът си знае какво трябва да прави. Нали Исмаил казва: «Всекиму е скъп животът, а в тая война ще оцелее само оня, който сам се погрижи за кожата си.» Не е моя работа да го уча; значи, така трябва, той си знае по-добре, мигар ще взема със собствените си ръце да го откъсвам от себе си? За нищо на света! Самият той казва: «Каквото ще да става, няма да ида под куршума. Може само ден да живея, но той ще бъде мой — в родния край, в родната къща. Какво ще правя там, на фронта, нейде на края на света. Дедите и прадедите ни и насън не са виждали ония земи... Кой както си иска, аз нямам никакво желание, не ща... Пък и да ида, какво ще се промени? Сам не ще разгромя врага, и без мене ще се оправят...»“

„То си е така, може и да се оправят. Държавата няма да осиромашее с Исмаил. Е, избягал, и какво от туй? Никой нищо не губи, нека си се пази, чудо голямо, мигар му се мре на човека?... Дай боже да изкараме зимата, а в началото на лятото проходът ще се отвори, ще иде в Чаткал^[11] при роднини. Там, разправя Исмаил, никой от никого не се интересува, никой никого не проверява... Па дори и отвъд Чаткал да иде, навсякъде ще тръгна с него, само да бъде до мене, винаги пред очите ми... Само да изкараме зимата — царевицата в къщи е малко, да избутае до пролетта... Пък и на другите в аила не им е по-леко,

хората сега живеят не като преди — на всички житото е кът. До пролетта я стигне, я не стигне... Трудно ще бъде...”

Сутрин полипът над аръците се покриваше с влакнеста слана и гъсто посипваше земята със скованите си от леда топчести семенца. От време на време падаше сняг. Овцете ходеха с мокро руно, от което се издигаше кафеникава торна пара. Подире им неотстъпно летяха свраки и нагло оглеждаха отърканите им страни. Зимата настъпваше, облачна, мрачна... А на войната не ѝ се виждаше краят, все повече хора отиваха на фронта.

Тоя път изпращаха най-младите, още съвсем голобради момчета, на които едва-що им бе дошло времето.

— Ботом^[12], до вчера търчаха боси като бесни, а я виж колко бързо наддадоха на ръст. И ей ги на, сега отиват на война, без да са вкусили радостите на живота. О, безпътни немецо, няма ли смърт за тебе! — горестно нареждаха старците и стариците, почуквайки с тоягите край бричките, спрени до двора, където пиеха буза^[13]. Тук за последен път се събираше новият набор с момичетата и младите келини. Непрекъснато хлопаше вратата на бузаджийницата, чуваха се пиянските гласове на пеещите. Песните им късаха сърцето: имаше в тях и тъга, и решимост, и пиянско юначество, и размисъл.

Стариците изцеждаха сълзите от миглите си:

— Ох, милички, дано по-скоро дойде денят, когато отново ще чуем вашите песни!...

Сейде също беше тук, с младите. Още сутринта нейният любим кайни^[14] Джумабай бе дошъл малко пийнал.

— Стягай се, джене^[15], поръчали сме буза, ще се повеселим на прощаване. Да вървим!...

На Сейде не ѝ се щеше да обиди момъка, но все пак се опита да откаже: тъкмо мелеше на хромела талкам^[16] за Исмаил.

— Неудобно ми е да ходя там, не се сърди. Ще ви изпратя на пътя...

— Как така неудобно? Та ти изпращаш мене, своя кайни... Не, ще идем, заради Исмаил-аке ще идем... Може би сега той е в самия пъкъл на войната... Ако се случи да го видя на фронта, ще му река:

проводи ме тя, поздрав ти праща... С какво съм по-лош от другите? Всички ги изпращат близки, а мене?...

Сейде не намери какво да отговори, смути се — дори Джумабай забеляза това:

— Какво, досрамя ли те? Е, и таз добра! Да вървим...

И ето тя седи в къщата на бузаджията, но не смее да вдигне очи, сякаш пред всички е прегрешила. Завряла се е в най-отдалечения ъгъл, прикрила е уста със забрадката си и мълчи.

Човек само при раздяла чувствува с пълна сила доколко му е скъп някой. Ето тия момци, които утре ще се срещнат очи в очи със смъртта, сега вдигат врява, подхвърлят си шеги, пеят и може би тъкмо затуй са й близки повече от всякога. В тия минути те мислеха не толкова за себе си, за своята съдба, колкото за хората, които оставаха в аила, и им пожелаваха на прощаване здраве и щастие; и само за това едничко нещо на човек му се щеше да направи за тях нещо голямо и хубаво, да отдаде цялата си душа.

Ето, Джумабай, порумениял, приятно замаян от бузата, стана от кошмата. Само като го погледнеш, разбираш, че е все още нескопосано, недодялано момче. Той взе чашата с бузата — дошъл бе неговият ред да попее на прощаване.

Братът на Джумабай, Мързакул-ърчя^[17], скоро се бе върнал от фронта с една ръка. Сега е председател на селсъвета. Дори дечурлигата пеят песните му, чуеш ли ги, душата ти се свива.

Джумабай запя една от най-любимите песни на брат си с бавна, мечтателна мелодия:

Ей-и-и!
Шейсет вагона прикачени
тегли тоя бърз локомотив.
Напускам аз аила свой —
сбогом, мои мили...
Седемдесет вагона прикачени
надалеч стремително летят.
Напускам аз аила свой,
сбогом, мои мили...

— Браво, джигит! — разнесоха се дружни одобрителни възгласи.
— Връщай се с победа!...

Джумабай се бе преобразил пред очите им — сякаш възмъжа, стана по-суров. Гордо изправил рамене, той гледаше през прозореца любимите планини; като че едва сега бе разбрал, че след по-малко от час родният му аил ще остане далеко назад. Продължаваше да пее:

*... Ний летим в посока към Арис,
но есе към тебе гледаме, Алатау,
дълго, дълго ни изпращат
твоите синьо-бели снегове...*

— Браво, джигит! — викаха му. — Че къде ли има планина като нашия Алатау!...

Запахна всички: и момци, и келини, и моми.

А Сейде, потънала в мислите си, бе забравила в тая минута всичко на света. Струваше й се, че вижда как далеко отвъд планината с тунела, по безкрайната казахска степ лети с пълна пара военен ешелон и джигитите, скупчени до вратите на вагоните, пеят и махат прощално към синьо-белите снежни върхари на Алатау, проточени като керван на хоризонта. И планините чезнат под воала на лека мъгла. Струваше й се, че тя също тича, иска да догони влака, а после, останала сама в степта, немощно се обляга на телеграфния стълб. Слухът й долавя неговото бучене: сякаш комуз напява тъжния „Плач на камилата“^[18].

Развълнувана от прощалните песни, Сейде плахо вдигна глава. Джигитите се канеха вече да тръгват. Едни плачеха в пианството си, други се смееха, но всички до един бяха изпълнени с решимост. Шумно си пожелаваха да се върнат с победа. Бяха като родни братя. В душата на жената се породила и засия майчина обич към тях, състрадание, болка и гордост. Да можеше да им помогне!... Мислено си представи как ей сега ще стане и ще каже високо: „Спрете, джигити! В разцветата на силите си се каните да се махнете, да напуснете родния аил. А вие тепърва трябва да живеете! Пуснете ме, аз ще отида и ще умра вместо вас!...“

Изведнъж Сейде се сети: днес трябва да отнесе на Исмаил талкан. Исмаил я чака. И отново сведе глава; мислите й се пренесоха в

къщи: „Талканът не е домлян, пък и детето не е накърмено... Заседях се...“

Джигитите излязоха на пътя. Народът, който чакаше край бричките, се люшна, потече насреща им.

— Да ги благословим! — с пресекилив глас викна от седлото конярят Баршъ, скулест, беловлас старец. Като позадържа коня си, той пръв разтвори мазолестите си треперещи длани:

— Ами-ин! Да ви помогне духът на прадедите, върнете се с победа!

После размаха камшик и препусна с наведена глава и потрепващи рамене: мъжът не бива да показва сълзите си.

Сред блъсканица и шум бричките се спуснаха надолу и скоро изчезнаха в мъглата. Някое време се чуваше как трополят колелата по заледения път и как пеят джигитите:

*Напускам аз аила свой,
сбогом, мои дженелер...*

Жените плачеха неудържимо, неутешимо. Кой от тия цветущи юноши ще се върнат, а кои ще легнат в гроба в далечна чужда земя? Народът стоеше на хълма в скръбно мълчание. И като гледаше тъжните лица, Сейде си рече: „Няма да гневя бога, няма да се измъчвам от мисълта, че моят мъж е беглец. Само да е жив, само да се опази!...“

Когато гълчавата в аила стихна, Сейде пхна под чапана си торбичка с талкан и няколко питки, взе връв и сърп и по околни пътища, крадешком тръгна за курай.

Мъгла се стелеше по пустинните скатове и падини. Цареше тягостна тишина — дори гарван не гракваше. И само храстите чий, здраво вкопчени със зачимени буци в земята, леко се поклащаха от вятъра и всяко стъбълце посъскваше предпазливо и тъничко като змия. Озъртайки се боязливо в мъглата, жената бързаше при своя най-скъп, най-близък човек.

Още от есента пощенският раздавач Курман почна да избикаля двата крайни двора на улицата. Правеше се, че бърза да отнесе нещо срочно и препускаше с коня. Ала Тотой почти всеки път забелязваше раздавача. Тя вече не се надяваше, че ще получи писмо и въпреки това зарязваше кутела, в който вършееше събраните в полето класове, изтичваше на улицата и махаше подир раздавача с жилестата си суха ръка.

— Ей, Курман-аке, няма ли за нас писмо? — викаше тя с плах, колеблив глас.

Дочули майка си, трите момченца се измъкваха иззад оградата — те играеха цял ден там на слънчице — и с все сила се спускаха в надпревара към раздавача:

— Писмо, писмо от тате!

Докато старият Курман обмисляше какво да отговори, дечицата наобикаляха коня и се хващаха за стремената:

— Къде е писмото?

— Дай го на мене!

— Не, на мене, на мене, Курмаке! Аз ще взема писмото!

— О-ох, дявол да ви вземе, ами че няма писмо! О-о, кокуй-ой^[19], какви деца! — възмущаваше се смутеният Курман. — Най-напред трябва да се разбере кое как е, а после да се вдига врява!...

Децата току подсмъркваха, недоверчиво попоглеждаха натъпканата му чанта и не си тръгваха: все още чакаха нещо. Курман изпитваше съжаление към тях — босоногите глупачета — и чувство за вина пред себе си. Е, какво да им кажеш?

— Или вие мислите, милички мои, че съм скрил вашето писмо? — мрънкаше той и за доказателство бъркаше в пазвата си и после показваше празна ръка. — Не вярвате ли? Ако можех, бих го накарал да пише всеки ден по три пъти — по-добре ще бъде, отколкото да гледам сега очите ви... Днес няма, но следващия път на всяка цена ще има. Ако е рекъл бог, ще ви донеса в пазарния ден... Такъв съм сънувах... А сега бягайте... И предайте на Сейде: за нея също няма писмо, ще донеса в пазарния ден...

Старецът бавно потегля, нахлупил вехт тебетей над сбръчканото си мрачно чело, и недоволно клати глава.

В това време конят му по навик завива към нечий двор, където за пощенския раздавач няма вече работа. В бързината си той рязко дръпва

повода, конят се препъва и разлютеният раздавач го шиба с камшика по шията.

— Ах ти, дяволска кранта! Мътните да те вземат! Проклет кон — лоши вести носи... Че то ако имаше писмо, сам бих те пришпорил...

Всеки път, когато се връщаше със съчки, Сейде срещаше Асантай, средния син на съседката Тотой, седемгодишно хлапе, облякло старата бащина антерия с охлузени ръкави. Очите му бяха поразително чисти, изразителни, погледът му малко наивен, замечтан. Винаги се усмихваше, при което блясваха разредените му предни зъби; жените повече харесваха Асантай, а мъжете — по-големия му брат. По-големият брат не приличаше на Асантай — беше по-упорит и по-своенравен.

— Сейде-джене, от Исмаил пак няма писмо, и за нас няма — казваше Асантай със своята неизменна, малко виновна усмивка и поплътно загръщаше антерията, която висеше като торба на крехките му раменца. — Курмаке рече, че ще донесе писмо в пазарния ден. Такъв сън му се присънил!...

Доверчивите детски очи гледаха Сейде изпод нахлупената заешка шапка. Те обещаваха много, дори невъзможното. Ако знаеше момчето с каква мъка слуша Сейде прстодушните му слова! Огромният наръч, който тя така дълго бе мъкнала, без да се щади, в такива минути натежаваше страшно на гърба ѝ, сякаш се е натоварила с камъни. До двора оставаха някакви си пет-шест крачки; за да не се свлече, Сейде вървеше и се опираше в дувара. После замахваше и хвърляше наръча на земята, облягаше се на дувара и стоеше с отпуснати ръце, безсилна да прибере косите си, полепнали по потното лице. „Ох, господи, поне някакъв хабер да дойде от бащата на тия деца!“ — мислеше си тя. Кой знае защо, ѝ се струваше, че ако съседката Тотой получи писмо от мъжа си, и тя ще почувствува известно облекчение. Понякога нощем си спомняше думите на Асантай и страх я обземаше — от много време не бе питала Курман има ли писмо от Исмаил. А Исмаил непрекъснато ѝ втълпяваше да пита. „Другия път ще попитам“ — казваше си тя, но все не се решаваше. „Не, по-хубаво е да не питам!“

Тотой живееше до тях.

Преди няколко дни, в късна нощ, когато животът в аила замря, Сейде почна да пере дрехите на Исмаил. Прането се проточи до

съмване, наложи се да суши дрехите на огъня. В ранни зори Сейде тръгна за вода. Излезе на прага и веднага замижа: през нощта бе натрупал сняг. Беше ѝ неприятна унилата, монотонна снежна белота. Почувствува гадене и виене на свят. „Мигар съм забременяла? — Сейде се залюля, изтърва ведрото. — Какво ще рекат хората?“ Но тутакси се успокои. „Не, не може да бъде. От безсънната нощ е.“ Мъчеше се да не мисли повече за това, мислеше за Исмаил. „Как ли се чувствува днес? — питаше се тя и сърцето ѝ се свиваше от мъка. — Дойде зимата, скоро ще захванат студове, как ли ще я кара в пещерата?“

Да, настана истинска зима. До вчера земята бе черна, а днес и планините от билото до подножието са покрити с пресен сняг. Сивосинкавите замръзнали върби са привели клони над аръците. Тежки черни облаци се влачат бавно по небето. Небето сякаш бе слязло по-ниско, светът като че бе станал по-тесен, по-малък. Продължаваше да пада слаб сняг, вятър връхлиташе на талази, метеше снега по земята. Хората още не бързаха да стават: на никого не му се щеше да излиза на студа толкова рано.

Сейде вървеше с наведена глава и обмисляше как да отнесе на Исмаил голямата шарена кошма. „Без нея няма да издържи такива студове...“

Мислите ѝ внезапно секнаха, видя следи по снега. Следите водеха към реката. „Сигурно е Тотой“ — сети се тя и в същия миг я зърна. Тотой идваше насреща ѝ с ведро. На краката ѝ — големи тежки ботуши, а самата тя тъничка, с хлътнали бузи, край устните бръчки, чапанът, препасан с връв на здрав възел, както правят мъжете. Като видя Сейде, Тотой остави ведрата на земята и я зачака, разтърквайки посинелите си от студа ръце.

— Не си ли спала тая нощ? Виж как са хлътнали очите ти и лицето ти е прежълтало — рече съседката.

— Ами, главата нещо ме боли — отвърна Сейде и побърза да добави: — Че какво ще правя нощем, ако не спя? — И сама се изплаши от думите си, усети как я жегна нещо под лъжичката. „Може Тотой да е излизала нощес и да е разбрала, че съм прала? Сега ще попита...“

— Наистина тая нощ не ми се спеше, синът много плака — опита се тя някак да заглади необмислените си думи.

Тотой с разбиране поклати глава.

— Ох-х — провлечено промълви тя, — и ти си като мене самотна! Старата е като сянка в къщи, само едно знае — да седи край огнището. Хубаво ще бъде поне внука си да отгледа. Съвсем грохна... И родителите ти надалеко чобануват... Ей така на става в живота, едното върви подир другото! — Тотой млъкна, погледна с искрено съчувствие притихналата Сейде. Истински я съжаляваше. Забулените с гъсти мигли очи на Тотой, винаги строги, остри, сега гледаха меко, спокойно, с някаква навяваща мъка, блага женска мисъл. Сейде отдавна не беше я виждала такава. „Като мома сигурно е била красива. И очите на Асантай са красиви, като майчините му“ — помисли си тя.

Тотой въздъхна тежко:

— Все се кахъри човек, писма не идват... Какво да се прави, такава ни е орисията! Аз останах с три малки дечица, а ти и половин година не поживя с мъжа си. В най-хубавото ви време почна войната... Син роди — бащата не го е виждал... Лошо е, то се знае... Ох, всичко това щеше да е нищо, всичко ще се преживее, ще се забрави. Само че писма няма!... Щом се сетя, ръцете ми отмаляват. Ей на, и зимата дойде, а дечицата ми са голи... Само два чувала царевица са останали... А колко е това за нас? — Тя нервно махна с ръка, избърса сълзите си — очите ѝ блеснаха сурово, и взе ведрата.

Изплашена и в същото време радостна, че Тотой за нищо не се досеща, Сейде смутено гледаше подире ѝ. Нищо не можа да каже на Тотой. Отзивчивостта на тая дребна женица, нейното женско милосърдие, мъжеството и слабостта ѝ трогнаха Сейде, но заедно с това тя се почувствува така, сякаш Тотой несъзнателно я бе обвинила в нещо, беше я укорила. Тя каза, че съдбите им са еднакви и, значи, Сейде няма право да се оплаква. Сейде не можеше да подреди противоречивите си неясни чувства и за свое оправдание си рече: „А какво да правя? Всеки със съдбата си. На който каквото е писано. Ако за децата на Тотой е предречено щастие, баща им ще се върне...“

Байдалъ, мъжът на съседката Тотой, цял живот беше поливач. Вечер, на връщане от полето, човек можеше да го види как полива. Широко, уверено крачеше той по полето, насочваше водата в аръците.

Заревото искреше в пурпурночервени краски по листата на детелината и при всеки замах излъсканата от пръстта огледална мотика ослепително ярко блестеше в ръцете на Байдалъ.

„Знае как да пести водата, златни ръце има!“ — казваха за него в аила. Той гръмко се смееше, когато жените, запретнали рокли и хванати за ръце, преминаваха през кипящия пълноводен арък:

— Ей, какво става там? Боите се да не ви отвлече водата ли? В моите ръце ще паднете. Няма да ви изтърва!

— Без аръци да останеш, дявол ненаситен! Да се задавиш дано! — пискливо му отвръщаха жените на неговите години.

А той, много доволен, продължаваше да се смее все така гръмко.

После се огледаш и виждаш: Байдалъ крачи по полето сред спускащия се здрач, снажен, със смъкнати мощни рамене, крачи като странствуващ добър богатир. Обикаля той цялото поле, отбелязва си недовършената работа и все повече и повече се отдалечава...

Случвало се бе, изтичала до съседите, Сейде да завари такава сцена. Тотой, недоволна от нещо, със свити устни ожесточено стърже със стъргалката дъното на казана, а Байдалъ майстори играчки за децата и спокойно говори:

— Напусто се караш, байбиче. Живеем не по-лошо от другите... Я погледни, всяко семейство има ли по трима сина? Ти ми ги роди, а друго богатство не ми е нужно на мене... Ето ги моите дарени от бога юнаци!

Байдалъ често пращаше в къщи писма от фронта, а от есента ни едно... Не идваха писма и от Исмаил. Та затуй пощенският раздавач Курман удряше с токове дорестия кон, когато минаваше покрай тях, и гледаше да се измъкне незабелязано. Че как да им се покаже с празни ръце! Той се чувствуваше виновен, все едно, че имаше да връща дълг, а нямаше пари. В замяна на това Мързакул, председателят на селсъвета, почна да ги спохожда по-често. И точно това плашеше Сейде до смърт. Може би Мързакул подозира и иска да проследи Исмаил? Засега обаче видът му нищо не показва. Откъде може да знае Мързакул? Досега ни една жива душа от аила не е чула нито дума за бягството на Исмаил. Много предпазлив е той.

— Сейде, времената сега са смутни, не бива да се вярва на хората, гледай да не се изтървеш пред някого! — предупреждаваше я Исмаил всеки път. — Дори и родният ми баща да стане от гроба, и на него не се доверявай! Чуваш ли?

Като обикаляше из аила, Мързакул се отбиваше мимоходом и у тях, уж по работа. Преди да постъпи в армията, той бе млад джигит.

Носеше черния си астраганен тебетей наперено, на една страна. Обичаше конните състезания и никога не се разделяше с комуза. В аила го смятаха за най-добрия певец; сам си съчиняваше песните. От фронта се върна с една ръка и сега не можеш го позна, съвсем се бе променил. И по характер не е същият: избухлив, суров. Прилича на дърво, обрулено от буря: лявото му рамо провиснало, вратът му се източил, белезите по него задебели, по-рязко са изпъкнали едрите несъразмерни черти на лицето му, погледът мрачен, решителен. Сега Мързакул пее повече за онова, което е видял на фронта: ту сподавено, сурово, ту с гневна страст звънти неговият глас, а когато се унесе, очите му блестят като на легендарен багър и той тръсва единствената си ръка, сякаш удря по струните на комуза. Ала вече никога няма да свири на комуз...

Обикновено Мързакул влиза в двора на Тотой.

— Е-ей, Тотой, къде сте? Живи ли сте? — После наднича от стремената през високия дувар и отдалече вика на Сейде: — Здраво ли е детенцето ти, Сейде?... Свий ми цигарка от скътания тютюн и ела тук, при съседката... По една работа. После ще шетащ...

Мързакул никога не ги питаше получават ли писма от мъжете си. Не искаше излишно да разстройва жените, пък и той винаги лично преглеждаше аилната поща и знаеше всичко, което става в аила. И въпреки това всеки път, когато го срещнеше, Сейде се вълнуваше. Струваше ѝ се подозрително, че не я пита получава ли писма от Исмаил. Значи, знае нещо... Значи, не е току-тъй...

Свила цигара от тютюна, с който се бе запасила на тютюневия участък още през лятото, Сейде я запалва и отива у съседката си, като с все сила се стареа да потисне в себе си нарастващия страх. Като я види, Мързакул слиза от коня и докато пуши с наслада, започва обикновен разговор: за едно, за друго...

— Хубав тютюн си прикътала, Сейде! — похвали я той веднъж. — Прати на Исмаил в колет, нека попуши. Да си припомни нашия Талас. Като нашия тютюн няма никъде.

— Ще пратя — с мъка продума Сейде. Трябваше да каже още нещо, но нищо не ѝ идваше на ум. Стори ѝ се дори, че Мързакул прочете в очите ѝ как се мятат нейните мисли и от това още повече се изчерви. Закашля се престорено: — Тю, какъв лютив дим, хваща за гърлото... И какво му е хубавото?...

Беше го казала уж на място, но цялата нощ я гризеше съвестта: „Не се ли издадох? Дано се размине и тоя път, господи! Не бива, не бива да се изчервявам и гласа, си трябва да сдържам! Мигар е забелязал? Сама съм си виновна, не ми стига кураж — гневеше се тя на себе си. — А защо той спомена за колет? Просто тъй или нарочно?...“

Следващия път Мързакул огледа дърветата, посадени в градината на Тотой покрай аръка, и я смъмри:

— Байдаке всяка есен ги подрязваше, а тая година вие не сте сторили това... Големият ти син е работник вече... Трябва да се окастрят клоните, иначе дърветата ще спрат да растат. Пък и дърва ще потрябват...

Тотой погледна Мързакул с досада, въздъхна тежко:

— И да спрат да растат, няма да взема да плача: кому са нужни те! Мигар дървото е опора на човека?... Няма ли го стопанина, нищо не е мило... Опитай само: и в колхоза работи, и класове събирай, и децата храни... Ето, живеем двете съседки — ни вест, ни кост от нашите, живи ли са, умрели ли, бог знае! — Тя се извърна, прехапа устни. — А ти тук за дърветата ми разправяш...

Сейде се уплаши, изтръпна от страх, че Мързакул сега ще разкрие цялата истина. „А ти не се сравнявай с нея — ще рече Мързакул, — нейният Исмаил от много време се крие. Той е тук, беглец!...“ Да, това изглеждаше неизбежно в оная минута, но Мързакул каза друго:

— Знаеш ли, Тотой, може не само дърветата да ни потрябват, а и тяхната сянка — спокойно рече той и начаса кипна, закрещя, като че от дълго време се бе канил да им каже всичко в очите: — Стига сте хленчили! Забавят се малко писмата и готови вече да нареждат. По-добре вземете, че прехвърлете паламидата на покрива — струпали сте я на купчина ей така, до пролетта ще изгние фуражът! Искаш децата да останат без мляко ли? За тая работа главите ви ще откъсна! Ако не можеш сама, извикай съседката, две сте... А двете заедно правите един мъж... Руските жени седят в окопите с винтовки не по-лошо от мъжете, с очите си съм видял... А вие сте си у дома и хленчите, че няма писма!...

Тотой премълча и дума не обели. А Сейде отговори неочаквано за себе си:

— Ще направим, още днес ще окастрим клоните и паламидата ще прехвърлим!

Може би изрече това прекалено прибързано? Но сега нямаше никакви задни мисли, говореше искрено, искаше да отклони разговора за писмата и в същото време се срамуваше за себе си и за Тотой. Мързакул не каза нищо повече. Все още възбуден и озлобен, той я погледна някак странно, внимателно — май с одобрение. После се качи на коня и си тръгна.

Този ден, докато помагаше на Тотой по двора, Сейде изпита неосъзната, тиха радост, успокои се, сякаш бе изкупила своята вина. От дълго време не бе усещала такава ведра светлина в душата си, толкова въодушевление, когато ти се иска всичко да направиш непременно днес, когато работата ти спори. Тя закачливо подвикваше на дечицата на Тотой: те повече пречеха, отколкото помагаха. Ала това не я дразнеше. Пееше ѝ се, смееше ѝ се. Но щом си спомнеше поразилния я необясним поглед на Мързакул, тутакси цялата се вцепеняваше и ръцете ѝ отмаляваха.

„Защо ме погледна така? Значи, подозира нещо? А може би само ми се е сторило?“

И така тръгна: тревога и страх обземаха Сейде всеки път, когато наминаваше Мързакул. Все очакваше да я запита: „Къде е твоят Исмаил? Къде го криеш?...“ И сърцето ѝ биеше толкова силно, че се боеше той да не чуе.

Когато Мързакул си отиваше, Сейде изтичваше в къщи, грабваше с две ръце кипчето с ледена вода, пиеше на глътки, обливаше гърдите си и чак тогава, утолила мъчителната жажда, можеше да събере мислите си. „Не, той не знае! — уверяваше себе си тя. — Ако беше дошъл, за да провери или да ме изпита, нямаше ли да разбере? Та той просто попита как живеем и си отиде. А дори и да подозираше... Все едно, от мене нищо няма да научи. Макар и хиляди пъти да ме изпитва. Исмаил аз няма да издам — никога! Ето, другите молят през сълзи бога: дано само се върне, само да е жив! А мигар на мене не ми е скъп моят мъж, мигар аз не съм молила бога заради нашия син! Бог ми върна Исмаил, за да го пазя аз...“

Със снежни бури и сковаващи студове настъпи най-тежкото време на зимата — чилде. Цяла седмица вятърът не стихваше,

подмиташе снега на високи, сбити преспи. Заледените пътечки звънтяха под краката като желязо.

Аилът опустя, сгуши се на завет, от глинените комини се виеше дим, а над аила, в мрачните чезнещи висини, вятърът брулеше безмълвните величествени планински върхове.

С всеки изминат ден животът ставаше все по-труден. Кокошките са се струпали настръхнали в ъгъла на външната, студената стая. Не излизат навън, гушат се една в друга. Белите ципици на клепачите закриват наполовина очите им, печално гледат те с притворени очи минаващите край тях. Да им хвърли човек царевична, но откъде! В преградката зад печката в голям чувал се пази царевицата, с всеки изминат ден чувалът все повече спада — като че царевицата намалява дори от гледане. Пестейки зърното, Сейде още от есента спря да ходи на воденица. За мленето вземат зърно, та затуй по-добре да си мели в къщи, на ръка. Някой път не спи по цели нощи: през деня на работа, а вечерта сяда зад хромела. От тежките камъни я лъхаше гореща вълна, протритите ѝ ръце пламтяха. От нетърпимата болка в кръста ѝ притъмняваше пред очите, но Сейде упорито въртеше хромела. Исмаил не бива да седи утре гладен! След като пресееше смляното, тя заделяше шепичка за каша на детето, а от останалото брашно печеше питки за Исмаил. Сейде и старицата се задоволяваха с тритите, които оставаха в ситото. Варяха си от тях чорбица. Та откъде да вземе царевица за кокошките? Самите те да избутат някак до пролетта.

Сейде държеше кокошките, за да има пролетес яйчица за малкия, но, види се, не си бе направила добре сметката. Месо няма. Когато идва Исмаил, Сейде му вари кокошка. Да имаше по-голяма животинка, Сейде би нахранила мъжа си до насита с истинско месо! Хубаво би било! Сейде скътваше за мъжа си всичко, което имаха в къщи, което успяваше да набави. „Ние сме си у дома, макар и с водича, пак ще изкараме“ — казваше тя на старицата, която и без това бе готова да пожертвува всичко заради сина си. И все пак, когато Исмаил идваше в къщи, сърцето на Сейде се свиваше на огнена топка от срам и жалост.

В мразовитите нощи той застава на прага, прикрил с мръсна кърпа лицето си, в омазнена изпомачкана шуба връз шинела, опушен като скитник. Позатопли се и почне да мирише на нещо тежко. Сейде тръскаше над огъня въшките от ризата му, незабелязано му хвърляше съжалителни погледи и мислеше безнадеждно: „Ох, какво ще стане с

тебе в тия студове? Ако си беше в къщи, нямаше да дам прашинка да падне върху теб!...” А той седеше край огъня умърлушен, мрачно и злобно святкаха подивелите му очи. От студа лицето му бе задебеляло като кошма.

Сейде разбираше: трудно му е. Стараеше се да приласкае мъжа си, да го разсее с приказки. „Мъжът и жената винаги са заедно: и в радост, и в беда — казваше си тя. — Каквото и да се стовари върху главата ми, всичко трябва да понеса. Само и само Исмаил да се опази... Всичко ще мине, ще се забрави, ще изтъпя... Ето, Тотой е сама с три деца, по шепичка им поделя талкана и пак се държи, не се издава...”

По-миналия ден, когато Сейде се връщаше от работа от тютюневия склад, до моста я настигна Мързакул.

— Почакай, Сейде! — викна ѝ той.

Уж нямаше нищо подозрително в гласа му, ала Сейде в един миг настръхна в очакване на най-страшното и бързо прикри със забрадката разтрепераните си устни. Мързакул подкара коня в тръс, приближи я, наведе се от седлото и втренчено я погледна в лицето. „Позна! — ужаси се Сейде. — Така ли? Какво чакаш? Хайде, говори!“ — за малко не викна тя. Така мъчително дълго, така каменно-спокойно я гледаше Мързакул.

— Искам като близък да те предупредя, Сейде — промълви той.

— За какво? — попита Сейде, но не чу никакъв звук. На глас ли бе изрекла това, или само бе си го помислила?

— Ама ти какво! Какво става с тебе? — разтревожи се Мързакул и се смути от своята нетактичност; изплаши жената, няма писма от мъжа си, всичко може да си помисли, виж как пребледня. — Ама ти не се страхувай, нищо лошо не се е случило... Просто исках да ти кажа: утре ще раздаваме по малко зърно на фронтовашките семейства... Но, видиш ли, не всички попаднаха в списъка. Тебе също те няма, Сейде... Ти си разбрана, няма да се сърдиш... Разпределихме криво-ляво по пет, по десет килограма на многодетните, на такива като Тотой... Само че не вдигай шум утре, на всички трябва да се даде, но няма как.

На Сейде ѝ олекна на сърцето...

— Е, какво да се прави, щом като няма, няма — отвърна тя, като се съвзе. „На мен не бива, вярно е: по-хубаво да се помогне на такива

като Тотой, а аз ще изкарам някак“ — искаше да каже тя, но не посмя, нямаше кураж.

— Но ти, Сейде, да не си помислиш нещо лошо — сякаш за оправдание заговори той. — Следващия път и на тебе ще дадем... На всяка цена... обещавам ти... И на старата така рече, че иначе ще мърмори: „Мързакул уж роднина, а каква е ползата от него, макар и да е селсъвет...“ Бих се радвал да направя нещо за своите, но сама виждаш... — Мързакул се замисли, огледа отрупаните със сняг къщурки, подкара коня, но тутакси го спря. Искаше да каже още нещо, но, види се, не се решаваше. Отново я погледна в очите със странен, загадъчен поглед, както тогава, в двора на Тотой, само че тоя път поткровено. Да, сега беше ясно: нежно и с възхищение съзерцаваше той Сейде и очите му говореха: „Знаех си, че ще ме разбереш... Винаги съм вярвал в теб... Ти си най-хубавата на света, обичам те... От много време вече те обичам...“

Плахо прикрита със забрадката, пребледняла от страх и възмущение, Сейде неволно се дръпна назад. В широко отворените ѝ очи бе застинала почуда, сега тя беше много хубава.

— Тръгвам си! — тихо, но твърдо каза тя.

— Почакай, Сейде! — повтори той. — Ако срещнеш някакви трудности, не крий от мене... За каша на твоето синче... шинела от гърба си ще продам, но ще намеря...

Сейде го слушаше, мълчаливо кимаше и не знаеше какво да мисли. Изпитваше благодарност към него. Но очите ѝ бяха студени и отблъскваха: „Да не си ме докоснал! Не ме гледай така, боя се от тебе! Пусни ме да си вървя!“

Мързакул бавно сведе поглед, а когато се изправи на седлото и отново погледна Сейде, очите му бяха такива, каквито си бяха винаги. Каза с равен глас:

— Е, върви, синът ти сигурно плаче...

Сейде рязко се обърна и тръгна, едва се сдържаше да не затича. Като се поотдалечи, погледна през рамо, спря. Мързакул караше напосоки с наведена глава, без да се оглежда. Конят му бавно крачеше, той не го подканяше. Може би защото бе вдигнал яката на шинела си, сега най-вече биеше на очи колко е отслабнал, как се е сгърбил, колко се е смъкнало осакатеното му безръко рамо. „Щял да продаде шинела от гърба си... Пък му е студено!...“ — помисли си Сейде и изведнъж

нещо непознато се разля в душата ѝ. Сърцето ѝ преля от гореща нежност, жалост. Искаше ѝ се да се затича, да го спре, да го стопли с ласкава дума, да помоли за прошка... „Че какво намери в мене, омъжената? Мигар са се свършили хубавите моми в аила? Пък и не знаеш ти, че моят мъж е при мене...“

Всичко се обърка в главата ѝ, сухото звънтене на снега под краката силно отекуваше в слепоочията. Чак до къщи плахо се оглеждаше и прикриваше със забрадка треперещите си устни.

Черна вест се бе пръснала вчера из аила. Жените в тютюневия склад шушукаха помежду си, а минеше ли Тотой край тях с бала на гърба, млъкваха скръбно. Една от жените с черна забрадка, с още незараснали дълбоки драскотини по лицето, не изтрая и шумно изхлипа.

— Нещастните сиротинки! Дано вашата мъка сполети немеца!

В селсъвета бе пристигнало известие, че Байдалъ е загинал край Сталинград.

В последно време ту в единия, ту в другия край на аила често се чуват траурните вопли на мъжете. „Боорумой! Боорумой! Боорумой...“^[20] — викат те, като се люшкат в седлата. А в отговор на тях от къщурката, заобиколена от цяла тълпа, долитат страдалческите вопли на жените. Те застават с гръб към вратата, дерат с нокти лицата си до кръв и нареждат:

*Юздата ти е от сребро,
а ти самият беше храбър като лъв,
юзда ненужна на стената —
черен знак над моята глава, —
синът на враговете ще мъсти!...
О-о-ох, и-и-их!*

Чак до полунощ, до пълна изнемога и прегракване жените вият и нареждат, оплакват загиналите на фронта. И всеки път, когато аилът се събираше да плаче и нарежда в дома на загиналия, страх обземаше Сейде, боеше се да се покаже пред очите на хората и несъзнателно се криеше зад гърбовете им. В такива скръбни дни тя изпитваше желание

да избяга някъде, в планината, на безлюдно място и да реве там в самота, та никой да не я вижда и чува.

Ето, сега беше дошъл редът и на Тотой. Край нейния дом също ще се тълпи народ, тя също ще ридеа и ще дере с нокти лицето си, а малчуганите ѝ ще трябва като големи мъже здраво да се препашат с пояси, да излязат на двора и опрени на тояги, да посрещат мъжете с висок плач: „Атамой^[21], езил кайран Атамой!...“ Бедната Тотой, още не знае каква мъка я е сполетяла! Известието за смъртта на Байдалъ засега се пазеше при Мързакул. При киргизите не е прието да се говори веднага за тия неща. Старците трябва да определят кога да се каже. Заедно с известието за смъртта в колхозната управа се получи писмо от командира на полка.

Той пишеше, че поделението тръгнало в атака и се оказало притиснато в тясна ивица между брега на Волга и минирано телено заграждение. Създадо се безизходно положение, хората падали покосени от картечен огън, никой не се осмелявал пръв да се приближи до минното поле. Тогава Байдалъ решил да се хвърли върху тела. Мините избухнали, отворил се проход. Врагът бил изтласкан от позициите.

Като изслушаха писмото, аксакалите, събрали се в дома на Мързакул, почетоха паметта на земляка си с мълчание. Дълго се проточи това мълчание. Мълком четяха молитви.

— О-ох! — въздъхна най-сетне пощенският раздавач Курман и нахлупи тебетея над очите си. — Знаеше как да пести водата, златни ръце имаше... Където Байдалъ прекара вода, там винаги житото ще роди... Такива работи! А дечицата му не ме пускаха да мина: „Курмаке, кога ще донесеш писмо от тате?“ Все обещавах в пазарния ден и те вярвах. А то виж каква се омота... Е, няма що, съдбата на народа е съдба на бащата!

Мързакул поиска съвет от аксакалите как да съобщи за смъртта на Байдалъ. „Щом е дошъл документ от началника, че е загинал, нищо не може да се направи — отвърнаха старците. — Но ти послушай нас, Мързакул. В такива години, когато Тотой носи дечицата си със зъби като кученца, за да ги спаси от глад, ние нямаме кураж да ѝ кажем за смъртта на мъжа ѝ. Ако Тотой отпусне ръце, какво ще стане с нейните деца? Не, ние не можем да я лишим от последната надежда. По-хубаво да отложим тая работа до есента: ще приберем реколтата, нека хората

се позаситят. И тогава ще съобщим за гибелта на нашия батър и целият аил ще го помене с подobaващи почести...“

Целият аил намери за разумно решението на старците. До есента никой нямаше право да споменава за смъртта на Байдалъ. Но жените в тютюневия склад не се стърпяха, тайничко си поплакаха; нали Тотой нищо не знаеше.

През нощта дойде Исмаил и Сейде му разказа за участта на съседа Байдалъ. Исмаил нищо не отвърна, само сви рамене неопределено. Бог знае какво си мислеше. Може би вътрешно му бе дожаляло за Байдалъ, а може би и не. Мигар той напусто е избягал, мигар напусто пази собствения си живот? А Байдалъ, без да му мисли, се хвърлил върху мината. И ясно, загинал. Никой не му е крив. Не, лицето на Исмаил е непроницаемо, той нищо няма да каже.

Исмаил мълчаливо изсърба на големи шумни глътки пълна купа чорба, измърмори недоволно:

— Има ли още?

„Къде ще тъгува по другите? Той самият ден и нощ мръзне, очите си не смее да покаже, пък и един ден е сит, на втория гладен...“ — мислеше Сейде, оправдавайки Исмаил.

След като го изпрати, тя дълго не можа да заспи. Вятърът бясно мяташе по прозореца суграшица, измръзналото куче виеше: „Су-у-у-ук! Су-у-у-ук!“^[22] Сейде я втресе. С ужас си представи как силният вятър свири по леденото поле, по храстите с чий, а Исмаил, сам посред нощ, се промъква към своето скривалище. А на всичко отгоре и синът ѝ бе се разплакал. Лошо спа тя тая нощ.

На заранта пристигна пощенският раздавач Курман. Той изпълняваше и длъжността разсилен в селсъвета. Шубата му се развяваше, беше силно разтревожен от нещо.

— Сейде! — зачука Курман по вратата. — От района пристигна инкуу^[23], вика те веднага! Стягай се бързо!

Сейде изтича навън и веднага всичко разбра. Дори не попита защо я викат. Стисна мълчаливо зъби. „Исмаил, скъпи, какво ще стане сега?“ — мина ѝ през ума. Тутакси дотича Асантай. Сигурно мислеше, че Курман е донесъл писмо от Исмаил.

— Суюнчу, Сейде-джене, писмо от Исмаке! — радостно викна той, но като видя пребледнялата Сейде, веднага млъкна. Момчето се

дръпна настрана, поглеждаше я виновно, свиваше се от студ или от срам.

— Ето ти ново нещастие! — смутено промълви Курман. Не можеше да се разбере към кого се отнасяха тия думи: към Сейде или към момчето. Без да каже нито дума повече, той шибна коня и препусна.

Сейде не помнеше как се довлече до селсъвета. С трепереща ръка отвори вратата. Край масата седеше човек с шинел, с кобур отстрани. Сейде не можеше да го разгледа, виеше ѝ се свят, подът под краката ѝ се залюля. На идване в главата ѝ трескаво се въртеше безизходната мисъл: „Ще заловят Исмаил, ще го откарат!“ Но сега, когато Сейде влезе в селсъвета, в нея неочаквано се пробуди отчаяна решителност, която разсея всичките ѝ колебания: „Няма да дам Исмаил! Няма да го дам!“ За Сейде не съществуваше вече страх, тя стоеше пред писалището и мислено си повтаряше тези думи като клетва: „Няма да дам Исмаил! Няма да го дам!“

— Седнете — рече оперативният пълномощник на НКВД. Сейде не чуваше.

— Седнете — повтори той.

Сейде като насън дръпна табуретката и седна.

Пълномощникът свърши разпита и дълго писа, изпитателно я попоглеждаше и обмисляше нещо. После съобщи, че нейният мъж е дезертирал от ешелона и е взел със себе си пушка с патрони.

— Къде е той сега? — попита пълномощникът.

— Не знам, аз нищо не знам — отвърна Сейде.

— Няма защо да криете, все едно, ще го намерим. Ако му мислите доброто, по-хубаво е сам да се разкрие. Вие трябва да ни помогнете...

— Не знам, аз нищо не знам. Взеха го в армията, нищо друго не ми е известно. Не знам избягал ли е, не е ли избягал...

За каквото и да питаше пълномощникът, както и да я убеждаваше, Сейде отговаряше кратко: „Не знам.“ А в себе си мислеше: „Да не съм враг на себе си? Каквото щете правете, дори и да ме убиете, нищо няма да кажа!“

— Нищо не знам — повтаряше тя.

Когато разпитът свърши, Сейде тръгна към вратата, напрягайки всички сили да не падне, да върви изправено. На изхода срещна

Мързакул. Крачеше стремително откъм коневръза, вървешком допушваше цигарата си. Беше напрегнат и нещо не му бе добре днес. Лицето му се бе смъкнало, по скулите му се бе разляла трескава руменина, под протрития шинел стърчеше и потрепваше безръкото му рамо, а тебетейт му беше нахлупен чак до веждите.

Като зърна Сейде, Мързакул спря. Изгледа я продължително изпод вежди.

— Беше ли там? — кимна той към вратата. — Каза ли?

— Че какво да казвам? Аз нищо не знам — отвърна Сейде.

— Виж ти! — Мързакул помълча, усмихна се горчиво, после хвърли угарката, стъпка я с ботуш и рязко вдигна вежди.

— Ти мислиш, че му правиш добро ли? — попита той направо. — А съвестта пред народа. Къде ще я денеш? Всички мъже — потомци на Давлет, всички, които носят на главата си тебетей, — всички ние тръгнахме, никой не остана. И в добри, и в лоши времена — пазил ни бог да се отделим от народа! Позор за всички нас! Съзнаваш ли това? Отговаряй: съзнаваш ли?... Докато не е късно, доведи Исмиал, нека воюва там, където са всички.

Сейде бе прихванала с ръце врата си, всяка дума на Мързакул изтръгваше от тия изнурени ръце онова, от което те никога не можеха да се откажат. Още една негова дума и всичко ще свърши: тя няма да издържи, ще рухне на земята и всичко ще признае...

— Ти... ти не ме плаши със съвестта! — яростно викна тя.

И това бе единственото, което можеше да направи. Заслепена от отчаяние и гняв, тя се нахвърли срещу Мързакул:

— Може и да е избягал! Откъде да знам аз? Всеки милее за своя живот, всеки се пази. На теб какво ти влиза в работата? Или той ти е препречил пътя? Или ти е тясно в аила? Или искаш всички да се върнат сакати като тебе?

Мързакул се вцепени, чоканът му конвулсивно се надигна, издърпа празния ръкав от джоба на шинела, лицето му се изкриви от болка и гняв. Дълго си поемаше въздух.

— З-значи, аз съм се в-върнал сакат, защото с-съм по-лош от твоя Исмаил? — Мързакул се стрелна встрани, наведе се, сякаш търсеше нещо по земята, после дотича до Сейде, вдигна над главата си камшик и зашиба Сейде по раменете. Тя не викна, не се отдръпна. Над главата ѝ свистеше камшикът, а Сейде като омагьосана гледаше късия чокан,

който също потрепваше в мятация се ръкав. За някаква част от секундата се мярнаха пред нея прехапаните до кръв устни на Мързакул, страшните му, пламтящи от ненавист очи. После видя как той напразно се мъчи да счупи камшика в коляното си. И чоканът му пак се мятеше безпомощно назад-напред.

Мързакул замахна силно, запрати камшика на покрива и побягна, притиснал юмрук към гърдите си като към кървяща рана, в който стискаше свития на кълбо празен ръкав. Бягаше, без да се оглежда, през градини, през преспи и аръци. Изтърканата полева чанта се мятеше отчаяно по бедрото му.

Все още не съзнавайки какво бе станало, Сейде с ужас гледаше подире му. Чак сега тя почувствува как пламтят изпошибаните ѝ рамене. Задушаваше се от обида, искаше да закрепчи, високо да заплаче.

После тръгна по улицата, без да вижда нищо пред себе си, пронизващият вятър ослепяваше сухите ѝ немигащи очи, краката ѝ се заплитаха в снега. Мислите ѝ пареха като раните по врата. „Преби ме, опозори ме! Ще кажа на Исмаил, той ще отмъсти! — повтаряше си тя. Но тутакси промени решението си: — Не, няма да кажа. Исмаил ще се втурне в аила и може да го хванат. По-добре да премълча, да изтрая, но в душата си никога няма да простя, до края на живота... Ненапразно казват: «Брат за брата е враг»^[24]. Мързакул ненавижда Исмаил, задето той е жив и невредим... Само да избутаме някак тая зима, а отвори ли се проходът, ще идем в Чаткал. Там ще живеем като всички хора, от никого няма да се крием... Проклет да бъдеш, Мързакул! Никога вече няма да те погледна в очите...”

Като се върна в къщи, Сейде зарови лице в сухите колене на свекърва си, прегърна кротката, безропотна старица и зарида:

— Мързакул ме би, мамо, би ме...

Плака дълго и неутешимо. Смътно чуваше през сълзи пресекливия глас на свекървата:

— Скъпа моя, дете мое, закрилнице... Надеждата ми е в тебе, ти си нашата опора... Всичко виждам, всичко знам. Цял живот ще се моля за тебе... Понеси тая обида, премълчи... А нека бог съди нас и Мързакул, забравил е той дълга си пред рода...

През нощта Сейде срещна Исмаил до дола. Той се върна в пещерата, без да влиза в аила.

През пролетта житото на много аилчани се свърши — до последното зърно бяха го изгребали. Само за едно се говореше — по-скоро да се отелят кравите и да дочакат младия ечемик, а, току-виж, и пшеницата станала. Ала лесно е да се каже, а я опитай да чакаш.

„Пролетес добитъкът мършавее, прегърбва се.“ На човека не му е по-лесно...

Сейде преживяваше най-тежките си дни. След стълкновението ѝ с Мързакул Исмаил бе престанал да си идва в къщи; ни денем, ни нощем не излизаше от пещерата. Сейде сама му носеше храна, като ходеше за съчки; ако не успяваше през деня, отиваше през нощта. Това не би било нищо, но едно нещо много я тревожеше: Исмаил бе станал ненаситен. Колкото и да му отнесеш, всичко до трошица ще излапа: може и да се е нахранил, а очите му, както и преди — гладни, лакоми.

— Останало ли е нещо в къщи, или ще трябва да умирам от глад? Ти не лъжи, направо говори! — разпитваше той.

— Защо приказваш така! — кореше го Сейде. — Само ти да си жив, а за жив човек винаги ще се намери къшей хляб...

Сейде ставаше сега в ранни зори и тръгваше към миналогодишните гумна. Там разстиляше върху снега покривало от зебло и до тъмно отвиваше плевата, прехвърляше сламата. Онова, което през есента бе отишло в отпадъците, сега тя го отвяваше, събираше го зърно по зърно. За целия ден се събираше кесийка нагърчени, сухи зърна. Нощем Сейде ги мелеше на хромела, печеше хляб за Исмаил. Ала докога ще я кара така? Една заветна мечта имаше тя — юницата. Ако даде бог благополучно да се отели, и мляко ще има за Исмаил, и масло. Исмаил се е затворил в себе си, станал е като звяр, сякаш ненавижда целия свят, винаги мълчи тъпо, една хубава дума няма да чуеш от него... Какво ли му е на ума? За какво ли постоянно мисли? А отвори ли уста, само за едно приказва: колко още остава до отварянето на прохода и по какви пътеки е най-безопасно да се върви... Най-вече говори за ядене и, види се, само за това мисли. Когато стане дума за месо, устата му се пълни със слюнка и той я изплюва злобно. От време на време, ни в клин, ни в ръкав, ще рече мрачно:

— Кръвта ми е станала студена: много вода има в нея... Прекалено много...

Нещо враждебно блесне дълбоко в очите му и отново мълчи, упорито мълчи. За какво ли мисли в такива минути? Дано само не загуби разсъдъка си...

„Може би тъгува по сина?“ — рече си веднъж Сейде. Още на другия ден изкъпа детето, сложи му чисти дрешки, уви го и излезе на улицата.

— Отивам на гости при своите в Малък дол — отвърщаше на въпросите на съседите.

А отиде при Исмаил. Този ден Сейде беше щастлива. Върна се в аила след едно денонощие...

Пролетта обещаваше да настъпи рано. Днес още от сутринта е топло. Снегът като проскубана кошма веднага се разля на петна, от земята се вдигаше пара. Над долината, лъхаше топъл ветрец, снежна вода ромолеше в аръците, подкопаваше слегналите се, просмукани от влага преспи.

От гумното в края на полето лъха на спарено: някой вършее слама. Сейде е. Натъпкала чувала с плява, тя го мъкне на хълмчето и с подсвиркване зове покровителя на ветровете. Като пращинки злато в пясък търси тя пшеничените зърна. Уморителна, досадна работа. Ала на Сейде не ѝ тежи: каквото и да се случи, тя е длъжна да изхрани Исмаил до края на пролетта. А тогава, ако е рекъл бог, ще се отвори проходът...

Отвъд ей оня непристъпен хребет, отвъд девствените синьо-бели снегове се намира Чаткал.

Представяше си Чаткал като приказна земя. Там целогодишно се зеленее ливади, пасе добитък. По двата речни бряга на върволица са наредени сред брези бели като яйца юрти. Край тях горят огньове, казаните пълни с месо... Хората си ходят на гости от юрта на юрта... Отвори ли се проходът, ще отидат с Исмаил в тоя прекрасен свят отвъд високите планини. Исмаил е ходил някога там при роднини... Никой няма да знае, че той е беглец, никой няма да го преследва и мъчи. Там няма такива зловни, лоши хора като Мързакул!... Там те ще работят: Исмаил като чобан в колхоза, а тя като негова помощница...

„Малко остана, ето че и пролетта дойде. Големият зор мина, вижда му се краят! — мисли замечтано Сейде, пресилвайки шепата

зърна от длан на длан. — Дано само опазя Исмаил. Добре е, дето хората от аила шушнат, че уж Исмаил не се крие тук, а при казахите, при баджанака си... Това е хубаво, нека си говорят... Ще продадем юницата, ще се запасим с брашно за из път, ще качим старата на магарето и през нощта ще се измъкнем от аила, ще се махнем... Да, ще се махнем оттук...“

Топлият пролетен въздух опиянява... Хубаво е да си помечтае човек: забравяш, че те гризе нещо под лъжичката.

Вечерта, когато Сейде мелеше талкан, дойде Асантай.

Момчето много бе измършавяло напоследък: под очите му — синини, от навитите ръкави на бащината му фланела се подават тънки ръчички.

— Мама ме прати за огън — каза то, като пристъпяше срамежливо от крак на крак и току поглеждаше към купчето талкан до хромела.

Децата са си деца! Кой не би се затрогнал от невинния момчешки поглед, който с гореща молба ти казва, че иска да яде! Сейде сложи в дланчицата му шепа талкан. Момчето отметна глава, напълни устата си и блажено подсмръкна. Искаше му се да се отблагодари на Сейде, да ѝ каже нещо хубаво. То доверчиво се усмихна, показва изпомазаните си с талкан зъби:

— Сейде-джене, когато се отели нашата крава, мама ще ни свари коластра. И аз ще донеса късче на вашия Амантур. Нали той може вече да яде? Коластрата е вкусна като изварата.

— Миличък ти мой, дано се сбъднат твоите желания! — Разчувствуваната Сейде го привлече към себе си, целуна го по очите. — Ще даде бог, и коластра ще има, и каймак, нека само се отели кравата! Тогава ще донесеш и на нашия малчуган, той има вече зъби!

Сети се, че и Тотой, и децата ѝ все още не знаят нищо за гибелта на бащата, все още чакат писма. Стори ѝ се, че момчето се досеща за какво мисли тя. Попита уж между другото:

— Майка ти по-добре ли е? Вчера май ходи за вода.

— Днес пак лежи, главата я боли. Исках да си остана в къщи, за да ѝ помагам, но тя не позволи, казва: ако не минеш във втори клас, баща ти ще се кара, като се върне.

— Че как иначе? Ще се кара, то се знае! Ще се върне той и...

Момчето бързо замига с дългите си мигли и някак не по детски въздъхна безнадеждно и тежко.

— Какво правиш, мигар може да се въздиша така! — подвижна му тя. — Вашият баща ще се върне, само не въздишай така, не е хубаво!

Момчето взе парче тлеещ тезек и си отиде. Сейде дълго седя край хромела, отпуснала немощно ръце. Въздишката на невръстното дете я бе потресла. Мъничък, а всичко със сърчицето си чувства. „Сиротинка! — мислеше тя тъжно. — Пък и Тотой сигурно се досеща, само че си мълчи... Какво да прави, бедната! Я се опитай да изхраниш три сиротинки.“ Колхозът помага по малко, само това ги спасява. Наскоро им донесоха от склада половин чувал овес — все пак не е като без нищо... Само една им е надеждата сега — кравата. Трябваше вече да се отели, но нещо се бави, сигурно се е запилявала миналото лято. Сутрин Тотой я хока из двора. „Да пукнеш, дано! — вика. — Докога ще чакаме, кога най-сетне ще се отелиш? Дечицата се измъчиха без мляко, а ти хич не искаш да знаеш, траеш си, на вятъра отива храната!“ Наистина да дочакат най-сетне млякото, тогава няма вече нищо страшно. Да-а, какъв ли ще е животът им занапред? Тотой почна често да боледува. Жалко за Байдалъ, сам се хвърлил върху мината, знаел е, че ще загине и пак се хвърлил... От доброта го е сторил... Орисия... Нищо... Все ще я карат някак, децата ще отраснат. Трудно е, то се знае... Всеки с мъката си. Те със своята, ние с нашата. Като ядем в Чаткал, може да стане по-леко... Тотой попита веднъж уж случайно: „Вярно ли е това, дето разправят, че Исмаил бил избягал?“ А аз какво да й отговоря? „Не знам, може и да е избягал, но у нас не е идвал.“ Едни вярват, други не... „Само Мързакул да не го среща, Мързакул няма да го пожали: той е враг! Боже, опази ни от Мързакул!...“ Дълго още седя Сейде, потънала в мислите си, и колкото повече летяха минутите, толкова по-силно я обземаше смътна тревога, момченцето, неговата тежка въздишка, гладните му молеци очи не излизаха от главата ѝ. Предчувствие за беда измъчваше Сейде.

Тя излезе на двора. През нощта времето се бе развалило. Влажен дъждоносен вятър влачеше от запад облаци. Мрачно забулваха те небето. Планините не се виждаха вече. Луната плуваше срещу вятъра, потъваше в облаци. От време на време съвсем изчезваше и се мяркаше нейде там, в тъмата, трепкащата ѝ светлина едва се

промъкваше през пелената на облаците. „Скоро ще завали сняг... Как ли е там Исмаил?“

На заранта Сейде тръгна за вода. Облаците бяха съвсем забулили небето, сипеше се мокър пролетен сняг на парцали. Едва успя да подмине градината и дочу от двора на Тотой викове, плачещи гласове. По улицата преминаваха в галоп конници, разпръсквайки лапавицата. „Какво ли ги е сполетяло?“ — разтревожи се Сейде. Захвърли ведрата и се затича към двора на Тотой. „Нали бяха решили наесен да оплакват Байдалъ, мигар някой се е изтървал?“ — помисли тя.

Зави покрай дувара, промъкна се в двора и спря поразена. От шумната тълпа изскочи Тотой: косите ѝ бяха разрошени; единият ръкав на чапана ѝ се влачеше по земята. Тя се затича към вратата на сайванта и зарева с див глас, като се удряше по гърдите:

— Ето на, мили мои, ето, скъпи, вижте, откъснали катинара и я отвлекли! О-ох, злощастна аз, о-ох, аллах ме наказва! О-ох, злощастна аз!

Някой викна високо сред общата гълчава:

— А вечерта ти ли я върза? Ти ли заключи вратата?

— Че как иначе, милички, аз, аз! И дори вименцето опипвах, то вече се наливаше... Дечицата съвсем се намъчиха, само за мляко говореха! Как да не нагледам кравицата, макар че бях болна! Ръцете да ми изсъхнат!

Когато Сейде разбра какво се бе случило, обзе я ужас. Спомни си как вечерта бе дотърчал Асантай и говореше за коластрата, чакаше млякото като някакво приказно чудо. И сега го виждаше пред очите си слабичък, с тънко вратле, в бащината фланела с навити окъсани ръкави: стоеше и доверчиво разтягаше в усмивка изпомазаните си с талкан устни.

„Кой ли е могъл да се реши на такова нещо, коя подла, черна душа?“ — с негодувание мислеше Сейде. Мокри снежни парцали падаха върху лицето ѝ и се стичаха на струйки по врата, тя стоеше и не можеше да се помръдне, гледаше как дечицата на Тотой реват и здраво се държат за чапана ѝ. Най-малкото бе изскочило, види се, направо от леглото. Тичаше босичко подир майка си по лапавицата и страхливо викаше: „Мамо, мамо!“ Ала Тотой сякаш не го забелязваше, щуреше се из двора, викаше с пресипнал, задавен глас:

— Ако Байдалъ си беше в къщи, кой крадец би посмял да влезе в двора! Проклет да бъде домът без мъж!

„Детето съвсем ще измръзне, цялото е посиняло!“ — прошепна Сейде. Искаше да изтича до него, да го вземе на ръце, но в същия момент от тълпата излезе пощенският раздавач Курман. Той спря детето, погледна мълчаливо зачервените му крака сред кишата, после бързо разви пояса си, грабна детето, загърна го в чапана и тръгна с него към дома си. Някой вдигна от земята захвърления от Курман пояс, старателно го избърса с ръкава си. Когато Курман минаваше край Сейде, тя видя как той бе притиснал детето и го грееше с дишането си.

— Всички ще ви приютим по къщите, ще ви изхраним, ще ви отгледаме, няма да ви изоставим! — говореше той сам на себе си. Мократа му брада потрепваше, очите му бяха пълни със сълзи.

Почти целият аил се бе събрал в двора на Тотой. Нечувано нещо! Наистина и преди се бе случвало — отвличаха от нечий двор крава или овца. Случвало се бе. Но сега народът беше се стекъл не само защото бяха откраднали добиче, а защото крадецът бе посегнал на най-святото за всички в аила: „Кой е посмял да вдигне ръка на нещастното семейство на Байдалъ?“ Хората мълчаха мрачно, но мислено всеки изричаше проклетия. Мързакул вече няколко пъти профуча покрай двора на коня си, обикаляше из улиците и най-сетне пристигна заедно с коняря Барпъ. Като вихър влетя в двора с развяващия се ръкав на шинела си, рязко спря коня.

— Хора, събирайте се! — викна Мързакул. — Кой на кон, кой пеша, пръскайте се по всички долове и оврази, търсете! Кравата е едната страна на въпроса, а другата е да намерим на всяка цена подлото куче.

— Така е! — нададе глас народът. — Крадецът няма да стигне далеко. Ако е заклал кравата, ще се намери месото, ако ли не, значи, скрил е кравата в някой стар курган^[25].

— Сигурно е така! Да вървим към курганите!...

На улицата Мързакул събра фронтоваците:

— Вие, другари, сте бойци... Поставя ви се задача: качвайте се на коне и тръгвайте да огледате пътя за града!

— То ние сме готови, ама няма коне.

— Вземете от конюшнията! — заповяда Мързакул.

— Председателят по-скоро ще се обеси, отколкото да даде конете за такъв дълъг път. Стягат ги за оран!

— По дяволите... председателя! — изрева разяреният Мързакул и чоканът му подскочи, разтърси ръкава на шинела. — Веднага оседлавайте конете, на моя отговорност!...

Сейде се спусна заедно с другите да търси. В края на аила хората се пръснаха в различни посоки. Приведен като ястреб към шията на коня, Мързакул полетя отвъд хълма, а конярят Барпъ, нахлупил калпак над свирепото си скулесто лице, препусна в друга посока. И изведнъж страшна догадка порази Сейде. Как не се бе сетила по-рано за това? „Ами ако намерят Исмаил?“ Спусна се обезумяла към далечните ливади, обрасли с чий.

Мъглата, сякаш болна, се влачеше като белезникая рядък дим по падините, безсилна да се откъсне от тях и да се вдигне към висините. Краката се подхлъзваха, мокрият сняг навлажняваше дрехите и те натежаваха върху раменете.

Сейде кръжеше около храстите както птица, която пази своето гнездо, боеше се да не издаде на някого Исмаиловото скривалище. Объркана и жалка, тя се щураше и плахо се оглеждаше: не се ли вижда някой, не върви ли някой по следите ѝ?

„О, боже, помогни и този път да се размине! — молеше тя небето и притискаше ръце към гърдите си. — Научи ме какво да правя! Ако се намери кравата, за щастие на дечицата, хората ще се върнат в аила! О, създателю, върни кравата на сиротинките, моля те, и аз съм майка, и аз имам син, моля те заради сина си!“

Сейде тичаше от бърдо на бърдо, из овразите и страстни заклинания се ронеха от устата ѝ. Скоро тя изцяло бе завладяна от мисълта: ако намерят сега кравата, хората ще се върнат в аила. В това е единственото спасение, единственият изход за нея. Значи, трябва да се намери кравата, и то колкото се може по-скоро, всяка минута е скъпа.

Събрала сили, тя се затича по-нататък. Надникваше под всеки храст чий, зад всяка издатина, пълзеше по трънака, изподра роклята си. Ала никъде не се виждаха следи от крава. Нејде в мъглата се очертаха тъмните развалини на стар курган. Може би кравата е скрита там? Почакай, какво се вижда? Прилича на добиче. Да, да, наистина прилича! Нали виждаш: това е дребна пъстрочерна кравичка! Ами да, боже мой, така е!

Сейде се задъха от внезапно нахлулата радост. Спря, краката ѝ се пресякоха. Тутакси реши: „Сега ще се изкача на големия хълм и ще викам хората, нека всички се връщат в аила. Ще закарам кравата в двора на Тотой и ще я вържа в сайванта. Само дано това наистина да е крава... Или само ми се привижда?“

Сейде на един дъх дотича до кургана и... замря. Не беше никаква крава, а част от стената, рухнала в двора.

Мъглата все така бавно пълзеше по земята. Пролетният сняг плътно бе посипал възлестите връхчета на миналогодишния репей по срутената ограда, бели снежни купчинки покриваха стъбълцата на младата, току-що подала се зеленина.

Вечерта, когато Сейде с последни сили се довлече до аила, килнатата врата на краварника в двора на Тотой, както и преди бе широко разтворена. Вътре цареше тягостна пустота.

В къщи детето се късаше от плач. Навярно бе плакало цял ден: очите му се обръщаха, виждаше се само бялото, задавяше се от хълцане. И сякаш напук, напращелите, втвърдени гърди на Сейде не пускаха мляко, колкото и да се мъчеше да ги изцеди. И тя самата се чувствуваше пренапрегната, скована, челюстите ѝ тракаха като на кон, разседлан и оставен през нощта потен на студено.

Седяха мълчаливо: Сейде със сипа в единия ъгъл, старицата — в другия. Нямаше никакво желание да пали печката, на душата ѝ беше студено и мрачно като в къщата. Налягаше я дрямка. Сложи как да е сина си в люлката и без да се съблича, тутакси се свлече на пода.

През нощта Сейде се събуди от почукване по прозореца. В просъница за малко не викна: „Кой е?“, но се сепна, като разбра, че е Исмаил. Изплаши се още повече: „В аила има паника, кой дявол го е докарал днес, боже мой!“

Сейде скочи, отвори вратата, припряно зашепна:

— По-бързо, в аила е тревожно!

Бързо сложи куката и поведе Исмаил в тъмното към стаята. Закри прозорците и вече се канеше да запали газеничето, когато нещо тежко тупна от ръцете на Исмаил. Сейде изстина: стори ѝ се, че нейното сърце се е откъснало и е паднало на пода. Приклезна разтреперана, пошари с ръка наоколо и напипа нещо меко, жълто: беше торба с месо.

— Значи, си ти! — сподавено викна Сейде. Спазма стегна гърлото ѝ.

— Тихо! — Очите на Исмаил блеснаха в тъмнината. Той се приближи и тежко задиша в лицето ѝ. — Мълчи, не е твоя работа!

Сейде мълчеше. Главата ѝ се размъти, сякаш някой я бе блъснал грубо в гърдите. Седеше на пода и за да не се повали по очи, подпираше се на ръцете си. Имаше само едно желание: да изскочи от къщи, да крещи и да бяга, накъдето ѝ видят очите, само да не гледа, само да не знае, че има такива хора на света. Ала нямаше сили да се вдигне. Нямаше сили дори да стане. Опомни се, когато Исмаил глухо подвикна:

— Какво чакаш, запали лампата!

Сейде не се помръдна.

— Пали, ти казвам, лампата!

Исмаил се наведе и видя, че Сейде пълзи към него на колене.

— Ти... по-добре да беше заклал нашата крава!...

— Глупачка! — Исмаил я сграбчи за рамото, дръпна я към себе си. — Какви ги дрънкаш, ти ли ще ме учиш! Щом животът е вълчи, и аз ще бъда вълк! Всеки за себе си!... Само и само аз да се налапам... Какво те е грижа за другите? Да умираш от глад, никой няма да ти подаде в устата дори лъжичка! Всеки за себе си! Яде оня, който сам си го намери!

Сейде нищо не отговаряше. Ръката на Исмаил се плъзна от рамото ѝ, напипа яката на роклята, здраво я стисна. Той със сила раздруса жена си, заговори задавено, от устата му лъхна на полусурово, недопечено месо.

— Какво мълчиш, а? Питам те: защо мълчиш? Ако бях заклал своята юница, откъде щеше да вземеш мляко за сина? Или чуждите деца са ти по-мили от твоето? А как ще стигнем до Чаткал? Мислиш ли за това, или не, а? Броени дни останаха, а ти искаш да пукна от глад в оная пещера? Или другите са ти по-свои от мене? А не, цяла зима мръзнах на студа, стига толкова... Ще крада, ще грабя! Не съм избягал от армията, за да мра тук като куче! Не съм глупак и нямам намерение да хвърлям топа!

Навън пропя петел. Време беше да си тръгва. Исмаил отиде до прозореца, послуша се, прикрил цигарата в шепа, и рече:

— Какво, да не си онемяла? Скрий месото, варете го нощем, а костите заравяйте в сайванта, но по-дълбоко, та да не ги разравят кучетата! — Той смукна още веднъж от цигарата, червеникав, зловещ отблясък озари долната част на лицето му, в мрака се очертаха мокрите му устни, хищните ноздри. После хвърли угарката на пода, смачка я с крак и излезе.

Колкото повече се развиделяваше навън, толкова по-втренчено се виждаше през прозореца младата беловласа жена. Човек можеше да си помисли, че следи къде се крие нощният мрак от светлината на раждащия се ден. Прегърнала люлката с детето, Сейде гледаше ли, гледаше през прозореца, без да сваля очи. Там, зад това малко прозорче, е целият свят, аилът, народът. Там живеят Курман, Тотой с трите си дечица, едноръкият Мързакул, също и Исмаил... Да-а, и Исмаил... „Не, ти не си като тях... Оня, който изоставя в беда своя народ, ще не ще, става негов враг! Не можах да те опазя от това, пък и не бих могла да те опазя!...“

Някой тежко въздъхна и простена. Чак сега Сейде забеляза старицата. Седеше в ъгъла, забила брадичка в сухите си остри колене, и също гледаше през прозореца с изнурен, страшен взор. Не ще и питане, тя беше чула всичко, което беше се случило през нощта.

Сейде се стягаше. Събра в бохчичка пеленките, сложи си чапана, пристегна се с връв, както правеше съседката Тотой.

— При своите ли отиваш? — тихо попита старицата.

— Отивам си — отвърна Сейде. Свекървата кимна мълчаливо.

До вратата Сейде спря с детето в ръце и се замисли. То спеше, без да разбира нищо, само се понамръщи и повъртя главичка, когато върху лицето му капна майчина сълза. Сейде вдигна от пода торбата с месото, метна я на рамо и решително прекрачи прага.

Старицата и тогава нищо не каза, не помоли Сейде да се върне, не се хвърли в краката ѝ.

След малко старата също излезе от къщи и без да притвори вратата, се потътри нанякъде без цел, далече от аила.

Сейде вървеше по едва забележима в храсталаците овча пътечка. Подире ѝ — Мързакул на кон и двама войници с пушки.

Преди час-два командирът на военната охрана на тунела беше заповядал на войниците да идат в съседния кишлак^[26] в разпореждане на председателя на селсъвета. Сейде отиваше в Малък дол, при чобаните. Тя никога вече не ще се върне в тоя аил.

Войниците тихо си приказваха.

— Слушай, да не би да е същата, дете са й отвлекли кравата?

— Да, май че е тя.

— Значи, е проследила злосторника. Юнак жена! Само че за какъв дявол мъкне със себе си и детето?

— Знам ли я! Такава една особена... Откога й казва председателят: качи се на коня, ти си с дете. А тя и дума не обели, обърна се и тръгна... Горда е, види се...

Когато стигнаха до стръмния овраг, обрасъл с камъш и дива ракета, Сейде се спусна в ниското и на завоя поспря.

— Ей там, зад камъша! — посочи тя с ръка и по лицето й не остана капчица кръв. Без да съзнава какво прави, развърза забрадката си, приседна и пъхна гърда в устата на детето.

Войниците предпазливо тръгнаха подир Мързакул. Близо до камъша Мързакул вдигна крак — канеше се да слезе от коня. В същия миг отпред се разнесе вик:

— Ей, Мързакул! Назад! Аз ще свърша, но и на тебе лошо ти се пише! Ще те убия! Махай се!

— Горе ръцете! Предай се! — викна Мързакул и препусна напред.

В оврага гръмна изстрел. Сейде скочи. Тя видя как Мързакул се отпусна върху шията на коня, как напрегнато се бе вкопчил с една ръка за гривата му и как чоканът на другата ръка безпомощно се мяташе в ръкава на шинела. После тялото на Мързакул се отпусна и той се свлече на земята като чувал.

В това време войниците бяха открили стрелба. Исмаил им отговаряше с чести, неточни изстрели. Планините екнаха.

Изведнъж единият от войниците викна със страшен глас:

— Ей, маржа^[27]! Къде отиваш? Назад! Назад ти казвам! Ще те убие!

Със сина на ръце, със смъкната на раменете забрадка, Сейде вървеше към камъша, където се бе укрил Исмаил. Тя вървеше спокойно и твърдо, вървеше така, сякаш нищо не я заплашваше.

Устните ѝ бяха стиснати, очите широко отворени и погледът им твърд. Тя излъчваше огромна вътрешна сила. Това бе жена, която вярва в справедливостта и в своята правота. Крачка по крачка приближаваше камъша. Войниците се объркаха. Като не знаеха какво да правят, викаха подире ѝ:

— Назад! Връщай се назад!

Ала Сейде дори не се огледа, сякаш не чуваше виковете.

За минута звънтяща, дълбока тишина скова планините. Войниците, прикрити зад камъните, Мързакул, проснат на земята с конвулсивно свити пръсти на единствената си ръка, надвисналите скали и далечните планински върхари — всичко се бе вцепенило в напрегнато очакване. Ей сега ще се разнесе изстрел и жената с детето на ръце ще рухне на земята.

Тази нетърпима тишина бе нарушена от вятъра. Като вълна премина той по върховете на камъша, шибна Сейде в лицето и отнесе забрадката и от раменете. Ала и сега нито един мускул не трепна по нейното лице. Гняв и решимост я водеха напред. Вървеше с високо вдигната глава, притиснала сина си към гърдите, без да се бои от смъртта, в името на свещен дълг.

— Стой! Стой! — отчаяно викаха войниците.

Стиснали пушките, те се спуснаха подир нея. В тоя миг от камъша изскочи Исмаил. Беше със скъсан сив шинел. Мръсна пот се стичаше по изкривеното му измъчено лице, обрасло с брада. Задъхан от ярост, той вдигна пушката и застрашително закрочи към жена си.

Все повече се скъсяваше разстоянието между тях. Ето, те са съвсем близо един до друг, лице срещу лице. И той не позна предишната Сейде. Беше друга, непозната за него жена: беловласа, гологлава, стоеше безстрашно пред него със сина си, на ръце и изведнъж му се стори, че тя стои високо, много високо, недостъпна в своето скръбно величие, а той е безсилен и жалък пред нея.

Исмаил се олюля, силно запрати пушката към дотичалите войници и вдигна ръце.

---

[1] Арък — напоителен канал, вада в Средна Азия, в Кавказ. — Б. пр. ↑

[2] Чапан — горна селска дреха. — Б. пр. ↑

[3] Аил — село у киргизите. — Б. пр. ↑

- [4] Кош кайър, кош — довиждане, сбогом. ↑
- [5] Бешмет — връхна дреха. — Б. пр. ↑
- [6] Келин — млада булка, снаха. ↑
- [7] Суюнчу — радостна вест. ↑
- [8] Курай — растение, бурен. ↑
- [9] Чий — вид коило, висока степна трева в Централна и Средна Азия. — Б. пр. ↑
- [10] Конул — пространство под наровете, върху което нареждат денкове, одеяла и кошми (плъстено чердже от овча вълна). ↑
- [11] Чаткал — високопланински район, достъпен само през летните месеци. ↑
- [12] Ботом — израз на почуда, изненада. ↑
- [13] Буза — спиртна напитка. — Б. пр. ↑
- [14] Кайни — най-малкият брат в рода по мъжка линия. ↑
- [15] Джене — жената на по-голям брат. ↑
- [16] Талкан — брашно от препечено зърно. ↑
- [17] Ърчи — певец в айла. ↑
- [18] „Плачът на камилата“ — киргизка народна песен за камилата, която изгубила камилчето си. ↑
- [19] Кокуй — израз на учудване, досада. ↑
- [20] Боорумой — братко мой. ↑
- [21] Атамой — от „ата“ — баща. ↑
- [22] Суук — студено. ↑
- [23] Инкуу — от НКВД (Народен комисариат по вътрешните работи). ↑
- [24] Брат — при киргизите всички мъже от един род се смятат за братя. ↑
- [25] Курган — изоставена постройка от глина, могила. ↑
- [26] Кишлак — село, селище (в Средна Азия) — Б. пр. ↑
- [27] Маржа — от Мария, обръщение към жена. — Б. пр. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.